МҮНДӘРИЧАТ

Сәһ.
И. Б. Берхин — Совет чәмијјәти инкишафынын әсас мәрһәләләри 3
И. В. Стригунов — 1965—1966-чы дәрс илинин IV рүбүндә республика мәктәбләринин VII—X синифләриндә ССРИ тарихинин вә Азәрбајчан тарихинин тәдриси һаггында . . . 15
Р. Асланов — «Бөјүк Октјабр вә Азәрбајчанда сосиалист ингилабынын гәләбәси уғрунда мүбаризә» мөвзусунун тәдриси тәчрүбәсиндән 37
Заһидов — ССРИ тарихи тәдрисиндә Азәрбајчан мәдәнијјәти материалларынын өјрәдилмәси тәчрүбәсиндән . . . 45
М. Аббасов — «Коллективчилик вә инсанпәрвәрлик» мөвзусунун кечилмәси тәчрүбәсиндән 54
Ә. Һүсејнов — Тарих дәрсләриндә шакирдләрә емосија тә'сири 58
С. Мәчидов — Чоғрафијадан синифдәнкәнар өлкәшүнаслыг ишләринин бә'зи мәсәләләринә даир 60
М. Зүлфүгаров, Б. Пашајев — «Өлкәшүнаслыг» вә «мәмләкәтшүнаслыг» анлајышлары һаггында 70

Тарихи кечмишимиздән

Ф. Әсәдов — Талыш ханлығынын тарихиндән 74
Тарих јениликләри 79

СОВЕТ ЧӘМИЈЈӘТИ ИНКИШАФЫНЫН ӘСАС МӘРҺӘЛӘЛӘРИ

И. Б. БЕРХИН
тарих елмләри доктору.

Совет чәмијјәти инкишафынын 48 или өтүб кечмишдир. Бу, һәмин илләрин садәчә чәми, бир-бирини әвәз етмәси демәк дејилдир. Һәмин илләр шәраитин, просесләрин, ганунаујғунлугларын үмумилији илә бирләшмиш олан мүәјјән дөврләр әмәлә кәтирмишдир ки, бунлар да даһа бөјүк мүддәтләри—чәмијјәтин инкишафы мәрһәләләрини тәшкил етмишдир.

Марксизм-ленинизм баниләри капитализмдән коммунизмә доғру инкишафын һәр бир өлкә үчүн мәчбури олан мәрһәләләрини: капитализмдән сосиализмә кечид дөврүнү, коммунизм формасијасынын биринчи, ашағы мәрһәләси олан сосиализм дөврүнү вә коммунизми елми сурәтдә габагчадан көрүрдүләр.

Совет чәмијјәтинин тарихиндә биринчи мәрһәләни капитализмдән сосиализмә кечид дөврү тәшкил етмишдир. Һәмин дөвр 1917-чи илдәки Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбә чалдығы вә пролетариат диктатурасынын гурулдуғу вахтдан башлајараг ССРИ-дә сосиализмин гәләбәси илә баша чатмышдыр ки, бу да икинчи бешиллијин ахырына аиддир. Беләликлә, кечид дөврү 1917-чи илдән 1936-1937-чи илләрәдәк, тәхминән ијирми ил давам етмишдир.

Бундан сонра сосиализм дөврү башланмышдыр. Лакин бу, һәлә инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәти дејилди. Марксын ашағыдакы сөзләри һәмин дөврә аиддир: «Биз бурада, өз әсасы үзәриндә *инкишаф етмиш* бир коммунизм чәмијјәти дејил, әксинә, елә бир коммунизм чәмијјәтини көрүрүк ки, мәһз капитализм чәмијјәтиндән јеничә *чыхыр* вә буна көрә дә ичәрисиндән чыхдығы көһнә чәмијјәтин анаданкәлмә ләкәләрини бүтүн чәһәтләрдән, игтисади, мә'нәви вә әгли чәһәтдән, һәлә өз үзәриндә дашыјыр». (К. Маркс вә Ф. Енкелс, Икичилдлик әсәрләри, 2-чи чилд, сәһ. 14). Буна көрә дә Ленинин өјрәтдији кими, коммунизм «Јалныз о заман инкишаф едә биләр ки, сосиализм тамамилә мөһкәмләнмиш олсун» (Әсәрләри, 30-чу чилд, сәһ. 287).

Совет чәмијјәтинин инкишафында икинчи мәрһәлә галиб кәлмиш сосиализмин мөһкәмләнмәси вә инкишафы уғрунда, инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәтинин јарадылмасы уғрунда, кениш коммунизм гуручулуғуна кечмәк үчүн шәраит јарадылмасы уғрунда мүбаризә илә долу олмушдур. Бу мәрһәлә ијирми ил (1938—1958) давам етмишдир.

1959-чу илдән, једдииллик планын гәбул едилмәси илә сосиализм чәрчивәсиндә совет чәмијјәти инкишафынын үчүнчү мәрһәләси—кениш коммунизм гуручулуғу мәрһәләси башланды. Бу мәрһәләдә совет халгы Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында бир-бири илә гаршылыглы сурәтдә әлагәдар олан үч тарихи вәзифәни—коммунизмин мадди-техники базасынын јарадылмасы, коммунист ичтимаи мүнасибәтләринин формалашмасы, коммунизм адамларынын тәрбијәси вәзифәләрини билаваситә һәлл етмәјә киришди. Мәһз бу мәсәләләрин һәлли ССРИ-дә коммунизмин јүксәк мәрһәләсинин гәләбәсини әсасән тә'мин етмәлидир. Беләликлә, үчүнчү мәрһәлә сосиализмдән коммунизмә кечмәклә баша чатдырылачагдыр.

Совет чәмијјәтинин инкишафындакы әсас мәрһәләләрин һәр бирини ајрыча олараг әтрафлы сурәтдә нәзәрдән кечирәк.

1. КАПИТАЛИЗМДӘН СОСИАЛИЗМӘ КЕЧИД ДӨВРҮ

(1917—1936—1937-чи илләр)

ССРИ-нин вә дикәр сосиалист өлкәләринин тәчрүбәси марксизмин-ленинизмин белә бир тә’лимини тәсдиг етмишдир ки, пролетариат сијаси һакимијјәти әлә алан кими сосиализми тезликлә «тәтбиг етмәк» олмаз. Чүнки бундан сонра буржуа чәмијјәтини ингилаби јолла дәјишдириб сосиалист чәмијјәтинә чевирмәк үчүн мүәјјән мүддәт тәләб олунур. Бу исә капитализмдән сосиализмә кечид дөврү демәкдир.

Сосиализмин гурулмасынын башлыча вә һәлледичи шәрти Русијада 1917-чи илин октјабрында пролетариатын сијаси һакимијјәти әлә алмасындан, пролетариат диктатурасы дөвләтинин јарадылмасындан ибарәт олду. Бу, өлкә дахилиндә үч әсас мәсәләни һәлл етмәли иди: биринчи, сосиализм гуручулуғуна гаршы капиталист үнсүрләринин мүгавимәтини гырмаг; икинчиси, ән кениш зәһмәткеш күтләләрини сосиализм гуручулуғуна чәлб етмәк вә онларын ичтимаи тәбиәтини дәјишдириб сосиализм руһлу етмәк; үчүнчүсү, өлкәмиздә сосиализмин гәләбәсини тә’мин етмәк. Пролетариат диктатурасы империалист мүдахиләчиләриндән өлкәнин мүдафиә олунмасыны тә’мин етмәли, бүтүн дүнјада сүлһүн горунуб сахланмасы вә мөһкәмләндирилмәси уғрунда јорулмадан мүбаризә апармалы иди.

Совет дөвләтинин—капитализмдән сосиализмә кечид дөврүндә пролетариат диктатурасы дөвләтинин јеринә јетирдији дахили вә харичи вәзифәләр—чәбр ишләтмәк, тәсәррүфат-тәшкилатчылыг, мәдәни-тәрбијәви, мүдафиә вә саир вәзифәләр дә мәһз бунлардан ибарәт иди. Совет дөвләтинин башлыча дахили вәзифәләри тәсәррүфат-тәшкилатчылыг вә мәдәни-тәрбијәви вәзифәләр иди.

Пролетариат диктатурасынын чәбр ишләтмәк чәһәти үзәриндә хүсусилә дајанмаг лазымдыр, чүнки шакирдләр онун мәзмунуну һеч дә һәмишә дүзкүн тәсәввүр етмирләр. Чох заман онлар бу вәзифәни јалныз физики чәһәтчә әзмә кими баша дүшүрләр.

Одур ки, һәр шејдән габаг шакирдләрә пролетариат диктатурасынын чәбр чәһәтинин објектив зәрурилијини вә лабүдлүјүнү изаһ етмәк лазымдыр. Бу чәһәт сосиализм чәмијјәтинин формалашмасынын әсас хүсусијјәтиндән ирәли кәлир. Бу мүнасибәтлә В. И. Ленин 1917-чи илин декабрында јазмышдыр:

«Биз һәмишә билмишик, демишик вә тәкрар етмишик ки, сосиализми «тәтбиг етмәк» олмаз, сосиализм ән кәркин, ән кәскин, гызғынлыг вә чошгунлуг дәрәчәсинә гәдәр кәскин олан синфи мүбаризә вә вәтәндаш мүһарибәси кедишиндә јетишир,—капитализмлә сосиализм арасында «доғум әзаблары» дөврү кими узун бир дөвр вардыр,—чәбр һәмишә көһнә чәмијјәт үчүн мамача олур,—буржуа чәмијјәтиндән сосиалист чәмијјәтинә кечид дөврүндә хүсуси бир дөвләт (јә’ни мүәјјән синиф үзәриндә хүсуси бир мүтәшәккил чәбр системи), јә’ни: пролетариат диктатурасы олур» (Әсәрләри, 26-чы чилд, сәһ. 406).

Пролетариат диктатурасынын һәмин чәбр чәһәтинин нәдән ибарәт олдуғуну шакирдләрин конкрет тәсәввүр етмәси дә чох вачибдир.

Сијаси чәһәтчә о, өз ифадәсини, биринчиси, буржуазија вә мүлкәдарларын дөвләт машынынын сындырылмасында вә ләғв едилмәсиндә, онун бәрпа едилмәси үчүн көстәрилән ән кичик сә’јләрин белә гаршысынын алынмасында, көһнә мә’мурлар тәрәфиндән төрәдилән әксингилаби саботажын ләғв едилмәсиндә;

икинчиси, Русијада буржуа-мүлкәдар сијаси партијаларынын, вәтәндаш мүһарибәси тәшкилатчыларынын дармадағын едилмәсиндә, фәалијјәтинин гадаған олунмасында, Совет һөкумәтинә ачыг мүгавимәт көстәрмәјә чағыран, фактлары бөһтанчылыгла, тәһриф етмәк јолу илә гарышыглыг јајан буржуа гәзетләринин бағланмасында;

үчүнчүсү, истисмарчы синифләрин нүмајәндәләринин вә дүшмән үнсүрләрин сечки һүгугундан мәһрум едилмәсиндә тапмышдыр. Бу, бејнәлхалг империализмлә сөвдәләшиб вәтәндаш мүһарибәси төрәтмиш олан дахили әксингилабын гызғын мүгавимәтиндән ирәли кәлмиш тарихи зәрурәт иди. Лакин, В. И Ленинин гејд етдији кими, «буржуазијанын сечки һүгугларындан мәһрум едилмәси пролетариат диктатурасынын мәчбури вә зәрури әламәти дејилдир. Русијада Октјабрдан чох габаг белә бир диктатура шүарыны ирәли сүрмүш олан болшевикләр истисмарчылары сечки һүгугларындан мәһрум етмәк һаггында габагчадан данышырдылар. Диктатуранын *бу* тәркиб һиссәси мүәјјән бир партијанын «планы илә» *мејдана* кәлмәмиш, мүбаризәнин кедишиндә өз-өзүнә *мејдана чыхмышдыр* (Әсәрләри, 28-чи чилд, сәһ. 279).

Ленинин сөзләрини һәјат тамамилә тәсдиг етди: мә’лум олдуғу кими, халг демократијасы өлкәләринин әксәријјәтиндә истисмарчы синифләрин нүмајәндәләрини пролетариат диктатурасы сијаси һүгуглардан мәһрум етмәди.

Пролетариат диктатурасынын игтисади чәбр чәһәти истеһсал васитәләриндән мәһрум едәнләри истеһсал васитәләриндән мәһрум етмәкдә, јә’ни мүлкәдарларын торпағыны, чанлы вә чансыз инвентарыны зәбт етмәкдә, буржуазијанын банкларыны, сәнајесини, нәглијјатыны, тичарәт мүәссисәләрини әвәзи өдәнилмәдән миллиләшдирмәкдә, 1918-чи илдә голчомаглығын гисмән ләғв едилмәсиндә, 30-чу илләрин әввәлләриндә исә голчомаглары бир синиф кими ләғв етмәкдә, шәһәр вә кәндин капиталист үнсүрләри тәрәфиндән көстәрилән саботажын Совет һакимијјәтинин игтисади сијасәти илә арадан галдырылмасында (мәсәлән, 1928 — 1929-чу илләрдә голчомагларын тахыл тијамына гаршы фөвгәл’адә тәдбирләрин көрүлмәси вә с.) өз ифадәсини тапды вә и. а.

Пролетариат диктатурасынын чәбр чәһәти ән кәскин формада вәтәндаш мүһарибәси илләриндә дахили әксингилабын һәрби јолла јатырылмасында вә динч гуручулуг илләриндә истисмарчы синифләрин нүмајәндәләри тәрәфиндән јарадылмыш олан әксингилаби зијанкар тәшкилатларын (Сәнаје партијасы вә с.) ачыг бир сурәтдә дармадағын едилмәсиндә өзүнү көстәрди.

Пролетариат диктатурасынын чәбр чәһәтиндән данышаркән нәзәрдә тутмаг лазымдыр ки, әввәлән пролетариат диктатурасы үчүн характерик олан чәһәт истисмарчылары бир синиф кими әзмәкдән, истисмарчы синифләрә мүнасибәтдә зор ишләтмәкдән ибарәт иди. «Диктатуранын зәрури әламәти, мәчбури шәрти истисмарчылары бир *синиф* кими *зоракилигла* әзмәкдән вә демәли бу *синиф һаггында* «халис демократијаны», јә’ни бәрабәрлик вә азадлығы *позмагдан* ибарәтдир» (В. И. Ленин, Әсәрләри, 28-чи чилд, сәһ. 262—263). Ишин мәғзи мәһз бундадыр. Зира чәмијјәтә зидд олан ајры-ајры үнсүрләрин әзилмәси Совет дөвләтинин инкишафынын сонракы мәрһәләләриндә әзмәк вәзифәси арадан чыхдығы вахтда да өзүнә јер тапыр.

Икинчиси, чәбр чәһәти пролетариатын сијаси һакимијјәтинә, сосиалист дәјишикликләринә гаршы истисмарчылар синфинин мүгавимәтинә чаваб олараг өзүнү көстәрди. Әзмәјин вүс’әт вә гүввәси мүгавимәтин гүввәт вә дәрәчәсиндән асылыдыр.

Үчүнчүсү, әзмәк вәзифәси ингилабын биринчи илләриндә хүсусилә мүһүм рол ојнады. Лакин, һәмин илләрдә пролетариат диктатурасынын маһијјәти јалныз тәкчә зор ишләтмәкдән вә башлыча олараг чәбрдән ибарәт дејилди. Сонракы илләрдә, динч гуручулуг илләриндә чәбр ишләтмәк вәзифәси хејли мәһдудлашды. Јалныз 20-чи илләрин ахырларында—30-чу илләрин әввәлләриндә кәндин сосиалистчәсинә јенидән гурулмасы сијасәти әлејһинә голчомагларын гызғын мүгавимәтинин вә сосиализмин бүтүн чәбһә боју кениш һүчумуна капиталист үнсүрләрин мүгавимәтинин гүввәтләндији шәраитдә чәбр ишләтмәјин ролу артды. Истисмарчы синифләр ләғв едилдикдән сонра бу вәзифә битмиш һесаб олунду. Бундан фәргли олараг, Совет дөвләтинин тәсәррүфат-тәшкилат вә мәдәни-тәрбијәви фәалијјәти арасы кәсилмәдән артды. Бу фәалијјәт игтисадијјатын сосиалистчәсинә дәјишдирилмәсинә, мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәсинә вә капитализмдән сосиализмә кечид дөврүнүн дикәр вәзифәләринин һәлл едилмәсинә јөнәлдилди.

Совет дөвләтинин игтисади сијасәти һәлледичи әһәмијјәтә малик иди. Һәлә өзүнүн «Совет һакимијјәтинин нөвбәти вәзифәләри» (1918) адлы әсәриндә Ленин Совет дөвләтини идарә етмәјин башлыча вәзифәсиндән данышаркән гејд етмишдир ки, тарихдә илк дәфә олараг сијасәт дејил, игтисадијјат үстүн әһәмијјәт кәсб едир. Совет һакимијјәтинин ән әсаслары, ән мәғзи, капитализм чәмијјәтиндән сосиализм чәмијјәтинә кечидин әсас маһијјәти кими, ондан ибарәтдир ки, сијаси вәзифәләр игтисади вәзифәләр нөгтеји-нәзәринчә табе јер тутур (бах: В. И. Ленин, Әсәрләри, 36-чы чилд, сәһ. 130).

Јени игтисади сијасәтин һәјата кечирилмәсинә өлкә 1921-чи илдән башлады.

Кечид дөврүнүн башлыча јекунлары нәдән ибарәтдир? Бу дөврүн мүһүм јекунларындан биринчиси Совет чәмијјәтинин ичтимаи-игтисади әсасыны дәјишдирмәкдән ибарәт олду. Пролетариат диктатурасы 1917-чи илә кими Русијада сахланмыш олан феодал-тәһкимчилик мүнасибәтләри галыгларыны, мүлкәдар торпаг саһиблијини, силки гурулушу, гадынын һүгуг бәрабәрсизлијини, динин дөвләт сәвијјәсиндә олмасыны, гејри-рус милләтләрә зүлм едилмәсини дәрһал вә ахырадәк гәтијјәтлә ләғв етди. Бунунла да Русијада буржуа-демократик ингилабынын һәлл едә билмәдији вәзифәләри сосиалист ингилабы ахырадәк һәлл етди. Буну о, «өз башлыча вә әсас ишимизин *пролетар*-ингилаби ишимизин, сосиалист ишимизин «әлавә мәһсулу» кими, ишарасы өтәри һәлл едирик» (В. И. Ленин, Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 36).

Бунунла бирликдә пролетариат диктатурасы В. И. Ленинин планы үзрә буржуа истеһсал мүнасибәтләрини дәјишдириб сосиалист истеһсал мүнасибәтинә чевирмәјә башлады. Биринчи үч илдә Совет дөвләти демәк олар ки, бүтүн сәнајени, нәглијјаты, банклары, тичарәти өз әлинә алды. Ејни заманда хырда әмтәә кәндли тәсәррүфатынын сосиалистчәсинә јенидән гурулмасы ишиндә илк аддым атылды.

Јени игтисади сијасәтә кечмәклә Совет дөвләти игтисадијјатда һаким мөвгеләри әлиндә сахлајараг өз нәзарәти алтында сәнаједә, тичарәтдә, кәнд тәсәррүфатында капиталист үнсүрләринин галмасына ва бир гәдәр инкишаф етмәсинә јол верди. Бу тәдбир онларын башлыч олараг јени игтисади сијасәтин ил илләриндә, биринчи нөвбәдә тича рәт саһәсиндә нәзәрә чарпан шә килдә артмасына сәбәб олду. Өлкә нин игтисадијјаты чохукладлылыг ла, бурада тәсәррүфатын үч әса типинин—сосиалист, капиталист в хырда әмтәә типләринин олмас илә характеризә едилирди. 1925-ч илдә бәрпа дөврүнүн ахырларын јахын өлкәнин әсас истеһсал фон лары бу гајда илә бөлүнмүшдү: со сиалист тәсәррүфатынын пајын 48,8 %, капиталист тәсәррүфат нын пајына 6,5 %, хырда әмтәә и теһсалатынын пајына 44,7 % д шүрдү (бах: ССРИ сосиализм ө кәсидир. Статистик мәчмуә, 193 М., сәһ. 2).

Совет дөвләтинин тарихиндә к чид дөврүнүн ахырларына јах халг тәсәррүфатынын сосиалист синә јенидән гурулмасы вә сәна ләшдирилмәси, һабелә кәндли тәс рүфатларынын коллективләшм нәтичәсиндә совет игтисадијјатын чохукладлылығы тамамилә арадан галдырылды: капиталист үнсүрләр халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндән ахырадәк сыхышдырылыб чыхарылды, хырда әмтәә истеһсалы ири, коллектив сосиалист тәсәррүфаты һалында јенидән гурулду, сосиалист уклады исә нәһәнк бир сурәтдә кенишләниб ваһид тәсәррүфат системинә чеврилди. 1937-чи илдә сосиалист үнсүрләринин хүсуси чәкиси милли кәлирдә 99,1%, сәнајенин үмуми мәһсулунда 99,8%, кәнд тәсәррүфатынын үмуми мәһсулунда (колхозчуларын шәхси һәјәтјаны тәсәррүфаты да дахил олмагла) 98,6%, әмтәә дөвријјәсиндә 100% тәшкил етмишдир. Бу, Совет Иттифагында сосиализмин игтисади бүнөврәсинин тамамилә гурулмасы демәк иди (бах: ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафына даир икинчи бешиллик планын јекунлары, М., 1939, сәһ. 8—9).

Кечид дөврүнүн ән мүһүм игтисади јекуну Ленин тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш тарихи вәзифәнин—өлкәнин әсрләрдән бәри давам едән игтисади керилијинин арадан галдырылмасы, сосиализмин мадди-техники базасынын јарадылмасы—јә’ни биринчи дәрәчәли күчлү сәнаје вә механикләшдирилмиш ири кәнд тәсәррүфатынын јарадылмасы вәзифәсинин һәлл едилмәсиндән ибарәт иди.

Ики бешиллик әрзиндә 6.000 јени ири дөвләт мүәссисәси тикилди, көһнә мүәссисәләрин бөјүк әксәријјәти јенидән гурулду вә хејли кенишләндирилди. 1937-чи илдә сәнајенин әсас истеһсал фондлары бунларын 1913-чү илдәки һәчмини 8 дәфә, сәнајенин үмуми мәһсулу исә 8,2 дәфә өтүб кечмишди. ССРИ сәнаје өлкәсинә чеврилди: әкәр 1913-чү илдә сәнајенин пајына бүтүн халг тәсәррүфаты мәһсулларынын 42,1 %-и дүшүрдүсә вә һәм дә истеһсал васитәләри истеһсалы бүтүн сәнаје мәһсулунун јалныз үчдә бир һиссәсини тәшкил едирдисә, 1937-чи илдә сәнајенин пајына бүтүн халг тәсәррүфаты мәһсулунун артыг 74,4 %-и дүшүрдү, һәм дә истеһсал васитәләри истеһсалы бүтүн сәнаје мәһсулунун 57,8 %-ни тәшкил едирди.

Өлкәдә кәнд тәсәррүфатынын симасы да көкүндән дәјишди. Ики бешиллик әрзиндә кәндли тәсәррүфатларынын коллективләшмәси һәјата кечирилди. 1937-чи илдә 18 милјон (93%) кәндли тәсәррүфаты вә 99% кәндли әкинләри колхозларда бирләшди. Бунунла да Совет Иттифагы дүнјада ән ири вә габагчыл техника илә силаһландырылмыш кәнд тәсәррүфатына малик олду: 1937-чи илдә өлкәдә 454,5 мин трактор вар иди.

Кәнд тәсәррүфатынын сосиалистчәсинә вә техники чәһәтчә јенидән гурулмасы әкин саһәләрини (1937-чи илдә бу саһәләр 1913-чү илдәкиндән 30 мин һектар артыг иди), хүсусән техники биткиләр әкини саһәсини хејли кенишләндирмәјә имкан верди. Лакин буғда јығымынын хејли артдығына бахмајараг үмуми тахыл јығымы ингилабдан әввәлки сәвијјәдә галды. Бу, башлычасы онунла изаһ олунур ки, ССРИ-нин кәнд тәсәррүфаты әсас е’тибары илә екстенсив олараг галырды. Кәнд тәсәррүфатыны интенсив сурәтдә инкишаф етдирмәјә даир икинчи бешиллик планда нәзәрдә тутулмуш тәдбирләр реал олмадығы үчүн јеринә јетирилмәди. Коллективләшмәнин һәјата кечирилмәсиндә бурахылан чидди сәһвләр кәнд тәсәррүфатынын инкишафына мәнфи тә’сир көстәрди. Һәмин илләрдә колхозларын вә колхозчуларын игтисади мәнафејинә тохунан чидди тәһрифләрә јол верилмәси кәнд тәсәррүфатынын инкишафыны ләнкитди. Бу, өз ифадәсини онда тапырды ки, кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын тәдарүк гијмәтләри чох вахт онун истеһсал дәјәрини дә өдәмирди. Бу сәһвләр сосиалист кәнд тәсәррүфатынын өз дахилиндә олан бөјүк имканлардан истифадә едилмәсинә манечилик төрәдирди.

Өлкәнин ичтимаи-игтисади гурулушундакы һәлледичи дәјишикликләр совет чәмијјәтинин синфи гурулушунда да әсаслы дәјишикликләрә сәбәб олду. Истисмарчы синифләр вә онлары доғуран сәбәбләр тамамилә вә әбәдилик ләғв едилди. Тарихдә биринчи олараг истисмарчы синифләрдән, синфи антагонизмдән азад, ичтимаи-сијаси вә идеја бирлији илә сых бирләшән јүксәк дәрәчәдә мүтәшәккил чәмијјәт јаранды.

Лакин ССРИ-дә синифләр галырды. Онлары тамамилә ләғв етмәк үчүн Ленинин өјрәтдији кими, фәһләләрлә кәндлиләр арасындакы фәрги арадан галдырмаг лазымдыр. Кечид дөврүнүн ахырларына јахын шәһәрлә кәнд арасындакы әкслијин ләғви кими башлыча тарихи вәзифә һәлл едилди, лакин фәһләләрлә кәндлиләр арасындакы мүһүм фәргләр галды; бу фәргләр сосиалист мүлкијјәтинин ики формасынын мөвчуд олмасы илә әлагәдар иди. Буна көрә дә ССРИ-дә сосиализм гуручулуғу илләриндә фәһлә синфи, кәндли синфи вә мүстәгил ичтимаи груп—зијалылар галды. Амма онларын симасы көкүндән дәјишди.

Елә һәмин дөврдә, Октјабр ингилабына гәдәр ән ашағы ичтимаи инкишаф сәвијјәсиндә олан халгларын капитализмдән јан кечәрәк сосиализмә гәдәм гојмасы кими тарихи вәзифә һәлл олунду. Бунунла бирликдә көһнә Русијадан ирс галан бәрабәрсизлик—халглар арасында игтисади вә мәдәни инкишафдакы фактик бәрабәрсизлик бүтөвлүкдә арадан галдырылды.

Лакин тәчрүбәдән мә'лумдур ки, мәктәбдә тарих өјрәниләркән кечид дөврүнүн бу јекununа кифајәт гәдәр фикир верилмир. Она көрә шакирдләрә изаһ етмәк лазымдыр ки, бу вәзифәнин һәлл олунмасыны тә'мин едән амилләр ашағыдакылардан ибарәтдир: Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында халгларын совет милли дөвләтинин јарадылмасы вә онларын ССРИ тәркибинә дахил олмасы; Совет һакимијјәти тәрәфиндән ингилаби-демократик дәјишикликләрин һәјата кечирилмәси (торпаг, су ислаһатлары вә саир), бу тәдбирләр нәтичәсиндә феодал мүнасибәтләринин ләғв едилмәси вә сосиалист дәјишикликләри үчүн шәраит јаранмасы; сосиализм гуручулуғунун мадди-техники базасынын јарадылмасы вә милли республикаларын сәнајеләшдирилмәси үчүн әсас шәрт олмаг е'тибары илә сосиалист милләтләринин габагчыл гүввәләри олан милли фәһлә синфинин јарадылмасы; кәндли тәсәррүфатларынын сосиалистчәсинә јенидән гурулмасы; мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси; даһа артыг инкишаф етмиш халгларын даими гәрәзсиз јардымы вә саир.

Кечид дөврүнүн чох бөјүк наилијјәтләриндән бири зәһмәткешләрин һәјат сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндән ибарәт олду: инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын вә ишсизлијин ләғв едилмәси, 7 саатлыг иш күнүнә кечилмәси, пулсуз тибби хидмәтин, пулсуз тәһсилин, дөвләт ичтимаи тә'минатынын тәтбиг едилмәси вә саир. Халгын мадди рифаһынын әсасы олан милли кәлир 1913-чү илә нисбәтән 1937-чи илдә 3,5 дәфә артды.

Мәдәни ингилаб нәтичәсиндә ССРИ демәк олар ки, тамамилә савадлылар өлкәсинә чеврилди, халг зијалылары јаратмаг кими чох чәтин проблем һәлл едилди, елм вә мәдәнијјәт тәрәгги етди.

Совет чәмијјәтинин биринчи инкишаф мәрһәләсиндә әсас нәтичәләр беләдир; бирликдә көтүрүлмүш һәмин нәтичәләри ССРИ-дә сосиализмин гәләбәси јекунлары кими гијмәтләндирмәк лазымдыр.

2. СОСИАЛИЗМ ДӨВРҮ. ИНКИШАФ ЕТМИШ СОСИАЛИЗМ ЧӘМИЈЈӘТИНИН ЈАРАДЫЛМАСЫ

(1938—1958-чи илләр)

1938[1]-чи илдән дахил олдуғумуз јени мәрһәлә сосиализм дөврүдүр. Бу, коммунизм формасијасынын биринчи фазасыдыр, — мөһкәмләниб инкишаф етдикчә тәдричән артыб коммунизмә — коммунизм формасијасынын јүксәк мәрһәләсинә кечән фазасыдыр.

Сосиализм дөврү өлкәмиздә коммунизмин галиб кәлмәсинә гәдәр, Сов.ИКП Програмында гејд олунан мөһтәшәм вәзифәләр там һәјата кечирилинчәјәдәк давам едәчәкдир. Лакин һәмин дөврүн чәрчивәси дахилиндә Совет чәмијјәтинин 1938 — 1958-чи илләри әһатә едән чох мүһүм инкишаф мәрһәләсини ајырыб көстәрмәк олар.

Һәмин дөврүн мәзмунуну Ленинин сөзләри илә десәк, сосиализмин гәти јарадылмасы вә мөһкәмләндирилмәси уғрунда, инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәти гуручулуғу уғрунда, бејнәлхалг империализм тәрәфиндән капитализми бәрпа етмәкдән, тә'минат мә'насында ССРИ-дә сосиализмин там гәләбәси уғрундакы мүбаризәдән ибарәтдир.

Совет чәмијјәти инкишафынын икинчи мәрһәләсиндә сосиализмин мадди-техники базасы олдугча мөһкәмләнди, игтисади чәһәтчә даһа артыг инкишаф етмиш капиталист өлкәләринә чатмаг вә онлары өтүб кечмәк вәзифәси мүвәффәгијјәтлә һәлл едилди. Сосиалист истеһсал мүнасибәтләринин мөһкәмләнмәси вә даһа да тәкмилләшмәсиндә, кениш зәһмәткеш күтләләрин сосиалист шүурунун јүксәлмәсиндә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә едилди. Бу илләрдә капитализмдән сосиализмә кечид дөврү артыг гуртардығдан сонра, ССРИ-јә дахил олмуш јени республикаларда да сосиализм гурулду. Совет дөврү тарихинин икинчи мәрһәләсиндә дөвләтимизин игтисади вә мүдафиә күчү өлчүлмәз дәрәчәдә артды.

Инкишаф етмиш сосиалист чәмијјәти гурулмасында башлыча васитә јенә дә Совет дөвләти — инкишаф едиб үмумхалг сосиалист дөвләтинә чеврилмиш пролетариат диктатурасы дөвләти иди.

ССРИ-дә сосиализмин гурулмасы илә пролетариат диктатурасы башлыча олараг вә әсасән өз тарихи вәзифәсини јеринә јетирди. Истисмарчы синифләр ләғв едилди, кечмиш истисмарчы синифләрин нүмајәндәләрини сијаси һүгугдан мәһрум етмәк зәрурijјәти арадан галхды вә 1936-чы ил Конститусијасы илә нәзәрдә тутулмуш үмуми сечки һүгугу өлкәмиздә пролетариат диктатурасынын бу тәркиб һиссәсини ләғв етди.

Сонра пролетариат диктатурасы зәһмәткешләрин гејри-пролетар тәбәгәләрини, ән кениш күтләләри сосиализмин тәрәфинә чәлб етмәли вә онларын ичтимаи тәбиәтини дәјишдирмәли иди. Зәһмәткеш кәндлиләри хырда буржуа синфиндән колхозчу кәндлиләрин сосиалист синфинә чевирмиш олан сосиализм јолуна мүвәффәгијјәтлә кечмәси пролетариат диктатурасынын бу чох чәтин вәзифәсинин дә һәлл едилмәси демәк иди.

Бунунла әлагәдар олараг фәһлә синфинин кәндлиләрә рәһбәрлик етмәси шәрти, характери вә вәзифәләри көкүндән дәјишди, 1918-чи ил Конститусијасында нәзәрдә тутулмуш сечки һүгугунда кәндлиләрә нисбәтән фәһләләрә үстүнлүкләр верилмәси зәрурijјәти арадан галхды. Она көрә дә 1936-чы ил Конститусијасы бунлары ләғв етди.

Нәһајәт, пролетариат диктатурасы өз әсас вәзифәсини јеринә јетирди—өлкәмиздә сосиализмин гурулмасыны тә'мин етди.

Лакин пролетариат диктатурасынын вәзифәси јалныз сосиализми гурмагдан ибарәт дејилди, һабелә галиб кәлмиш сосиализми мөһкәмләндирмәк вә инкишаф етдирмәкдән дә ибарәт иди. Ленин көстәрмишдир ки, пролетариат диктатурасы «...сосиализми гәти гурмаг вә мөһкәмләндирмәк мәгсәди илә јарадылмышдыр» (Әсәрләри, 29-чу чилд, сәһ. 387). Бу вәзифә һәлә һәлл едилмәмишди. Кечид дөврүндә сосиализм јалныз әсас е'тибары илә галиб кәлмишди. Одур ки, ону мөһкәмләндирмәк вә инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәти јаратмаг лазым иди.

Нә гәдәр ки, ССРИ капиталист әһатәсиндә олан јеканә сосиалист өлкәси кими галырды, сосиализмин гәләбәси гәти һесаб едилә билмәзди, чүнки мүдахиләчиләрин гүввәси илә өлкәмиздә капитализмин бәрпа едилмәси тәһлүкәси арадан галхмамышды. Ленин өјрәдирди ки, јалныз капиталист мүнасибәтләрини бәрпа етмәк тәһлүкәсинин арадан галхмасы пролетариат диктатурасынын гуртармасы демәк оларды (бах: В. И. Ленин, Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 88).

---

[1] Үмумијјәтлә биз јени дөврү 1938-чи илдән—үчүнчү бешиллијин башланғычындан һесаб едирик. Лакин ону 1937-чи илдән дә башламаг сәһв олмаз, чүнки 1936-чы илдә гәбул едилмиш ССРИ Конститусијасында өлкәмиздә сосиализмин гәләбәси ганунверичилик јолу илә тәсбит едилмишдир. Үмумијјәтлә В. И. Ленинин белә бир көстәришини нәзәрдә тутмаг лазымдыр ки, тарихи һәдләр шәрти вә дәјишкәндир.

Мәһз буна көрә дә өлкәдә фәһлә синфинин нәинки рәһбәр мөвгејинин, һабелә һаким мөвгејинин, јә'ни пролетариат диктатурасынын мүәјјән мүддәтдә сахланмасы зәрури иди. Лакин бу, Совет дөвләтинин инкишафында артыг јени мәрһәлә иди. Сов.ИКП Програмында дејилдији кими, «Дөвләтин бөјүјүб сосиализм чәмијјәти зәһмәткешләринин үмумхалг тәшкилатына чеврилмәси просеси башланмышдыр. Пролетариат демократијасы кетдикчә даһа артыг дәрәчәдә үмумхалг сосиалист демократијасына чеврилмишдир» (Сов.ИКП Програмы, сәһ. 98).

Совет сосиалист дөвләтинин инкишафындакы бу мәрһәлә үчүн характерик чәһәт нәдән ибарәтдир?

Биринчиси, фәһлә синфи чәмијјәтин һаким синфи кими галды. Бу, Коммунист Партијасынын—дөвләт системиндә фәһлә синфи партијасынын рәһбәр рол ојнамасында өз ифадәсини тапырды ки, бу да 1936-чы ил Конституцијасынын 126-чы маддәси илә тәсбит едилмишдир.

Икинчиси, биринчи мәрһәләнин сосиалист дөвләтинә нисбәтән онун ичтимаи базасы кенишләнмишди: әввәлләр о, шәһәрдә фәһлә синфинә вә кәнддә јохсуллара истинад едирди. Колхоз гурулушунун гәләбәси илә кәндлиләр фәһлә синфи илә бирликдә Совет һакимијјәтинин мөһкәм дајағы олду. Совет дөвләтинин әсасларынын кенишләнмәси 1936-чы ил Конституцијасынын 1-чи маддәси илә тәсбит едилмишдир. Һәмин маддәдә дејилир: «Совет Сосиалист Республикалары Иттифагы фәһлә вә кәндлиләрин сосиалист дөвләтидир». Буна көрә дә, әввәлки «фәһлә, кәндли, гызыл әскәр депутатлары Советләри» ады, јени Конституцијада «Зәһмәткеш депутатлары Советләри» ады илә әвәз олунду.

Үчүнчүсү, истисмарчы синифләрин мүгавимәтини гырмаг вәзифәси арадан галхды. Сосиалист дөвләтинин башлыча вәзифәләри—тәсәррүфат-тәшкилатчылыг вә мәдәни-тәрбијәви вәзифәләри һәртәрәфли инкишаф тапды.

Дөрдүнчүсү, пролетар демократијасы—чәмијјәтин бөјүк әксәријјәтини тәшкил едән зәһмәткешләр үчүн демократија сосиалист демократијасына—һамы үчүн демократијаја чеврилди. 1936-чы ил Конституцијасы сечки һүгугундакы бүтүн мәһдудијјәтләри, фәһләләрин кәндлиләрә нисбәтән үстүнлүкләрини ләғв етди.

Кетдикчә даһа артыг бир сурәтдә үмумхалг дөвләти әламәтләри кәсб едән Совет дөвләти инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәти гурмағын башлыча васитәси кими өз ролуну мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирди; бу исә совет чәмијјәтинин инкишафында икинчи мәрһәләнин әсас мәзмунуну тәшкил едирди.

Сосиализмин мадди-техники базасы нәһәнк сурәтдә кенишләнди вә мөһкәмләнди. Јалныз 1946—1958-чи илләрдә тәгрибән 12 мин ири дөвләт сәнаје мүәссисәси, күлли мигдарда орта вә хырда мүәссисә тикилиб истифадәјә верилди. 1958-чи илдә ири сәнајенин мәһсулу 1913-чү илин сәвијјәсини 36 дәфә өтүб кечди, һәм дә истеһсал васитәләри истеһсалы 93 дәфә, машынгајырма мәһсулу исә 240 дәфә артды. Истеһлак шејләри истеһсалы 14 дәфә артмышдыр.

Техники тәрәгги вә әмәк мәһсулдарлығынын артмасы саһәсиндә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә едилди, 1958-чи илдә әмәк мәһсулдарлығы 1913-чү ил сәвијјәсини тәгрибән 10 дәфә өтүб кечди.

Сов.ИКП МК 1953-чү ил сентјабр пленумундан сонра кәнд тәсәррүфатынын јүксәлиши уғрунда кенишләнән мүбаризә мүвәффәгијјәтлә нәтичәләнди. Кәнд тәсәррүфатынын мадди-техники базасы хејли артды. Тахыл тәдарүкү вә истеһсалы чохалды: әкәр 1953-чү илдә 5 милјард пуд тахыл јығылмышдыса, дөвләт исә 1,9 милјард пуд тахыл сатын алмышдыса, 1958-чи илдә тахыл истеһсалы 8,6 милјард пуда чатды, 3,5 милјард пудадәк тахыл тәдарүк едилди.

Сосиалист чәмијјәтиндә мәһсулдар гүввәләрин артмасы халгын јашајыш сәвијјәсинин јүксәлмәсини, иш күнүнүн гысалдылмасыны, пенсија тә'минатынын көкүндән јахшылашмасыны, ашағы категорија илә әмәк һаггы алан фәһлә вә гуллугчуларын маашынын артырылмасыны, бүтүн тәһсил нөвләринин пулсуз олмасыны, кәлир веркисинин азалмасыны, мәнзил тикинтисинин хејли кенишләнмәсини тә'мин етди.

Халгын мәдәни сәвијјәси јүксәлди. Әкәр 1939-чу ил сијаһыјаалма мә'луматына көрә өлкәдә али, натамам али, орта, натамам орта тәһсилли 15 милјон 866 мин нәфәр вар идисә, 1959-чу илин сијаһыјаалмасына көрә белә адамларын мигдары 58 милјон 708 мин нәфәри тәшкил едирди.

Милли мүнасибәтләр саһәсиндә сосиалист милләтләринин даим тәрәгги етмәси, онларын суверенлијинин мөһкәмләнмәси просеси кенишләнди. Јени заманда сосиалист милләтләринин бир-биринә јахынлашмасы, онларын арасында гаршылыглы гардашлыг јардымы вә достлуғу кенишләнди.

Совет чәмијјәтинин мөвчуд олдуғу дөврүн икинчи ијирмииллијиндә әлдә едилән бүтүн бу мүвәффәгијјәтләр инкишаф етмиш сосиализм чәмијјәтинин гурулмасы, кениш коммунизм гуручулуғуна кечмәк үчүн лазыми шәраит јаратмаг кими тарихи вәзифәләрин һәлли илә әламәтдардыр. Сов.ИКП XXI гурултајынын гәтнамәсиндә дејилир: «Партијанын рәһбәрлији алтында совет халгы игтисади вә ичтимаи-сијаси һәјатын бүтүн саһәләриндә сосиализмин елә гәләбә газанмасына наил олмушдур ки, бунлар коммунизм чәмијјәтинин мадди-техники базасынын јарадылмасы вә планлы сурәтдә коммунизмә кечилмәси вәзифәсини әмәли олараг һәјата кечирмәјә имкан верир» (Сов.ИКП нөвбәдәнкәнар XXI гурултајынын материаллары, сәһ. 21).

Һәмин вахта кими үмумдүнја-тарихи инкишафын кедиши илә ССРИ-дә сосиализмин гәти гәләбәси вәзифәси һәлл едилди. Дүнја сосиализм системинин јаранмасы вә мөһкәмләнмәси, ССРИ-нин гүдрәтинин артмасы, дүнја капитализм системинин хејли зәифләмәси нәтичәсиндә дүнјада вәзијјәт көкүндән дәјишди. «Дүшмән капиталист әһатәсиндә Совет Иттифагынын јеканә сосиалист дөвләти олдуғу вахт өтүб кечмишдир. Инди дүнјада ики ичтимаи систем: өлүб кетмәкдә олан капитализм системи вә һәјат гүввәләри чошуб-дашан, бүтүн өлкәләрин зәһмәткешләринин рәғбәтини газанмыш сосиализм системи вардыр. Дүнјада елә бир гүввә јохдур ки, бизим өлкәмиздә капитализми бәрпа едә билсин, сосиализм чәбһәсинә үстүн кәлә билсин» (Јенә орада, сәһ. 21).

Партијанын XXI гурултајы буну нәзәрә алараг чох бөјүк тарихи әһәмијјәти олан нәтичә чыхартды: «Өлкәмиздә сосиализм там вә гәти гәләбә чалмышдыр» (Јенә орада, сәһ. 21).

Бу тарихи наилијјәтләр пролетариат диктатурасы дөвләтинин инкишаф едиб үмумхалг дөвләтинә чеврилмәсини тә'мин етди. Сов.ИКП Програмында дејилир: «Коммунизмин биринчи фазасы олан сосиализмин там вә гәти гәләбәсини вә чәмијјәтин кениш коммунизм гуручулуғуна кечмәсини тә'мин етмәклә пролетариат диктатурасы өз тарихи вәзифәсини јеринә јетирмишдир вә дахили инкишаф нөгтеји-нәзәриндән ССРИ-дә инди даһа зәрури дејилдир. Пролетариат диктатурасы дөвләти кими мејдана кәлмиш олан дөвләт јени, мүасир мәрһәләдә үмумхалг дөвләтинә, бүтүн халгын мәнафејини вә ирадәсини ифадә едән органа чеврилмишдир» (Сов.ИКП Програмы, сәһ. 98).

3. ССРИ-дә КЕНИШ КОММУНИЗМ ГУРУЧУЛУҒУ

Једдииллик планы (1959—1965-чи илләр) лајигинчә һәјата кечирән совет сосиалист чәмијјәти инамла ирәлиләјәрәк өз инкишафында јени мәрһәләјә (сосиализм чәрчивәсиндә) — кениш коммунизм гуручулуғу мәрһәләсинә гәдәм гојду. Бу мәрһәләјә кечилдијини Сов.ИКП-нин нөвбәдәнкәнар XXI гурултајы е'лан етди.

Коммунизм гуруҹулуғунун ҝениш програмыны Сов.ИКП XXII гурултајы — Коммунист Партијасынын үчүнҹү Програмыны—коммунизмин јүксәк фазасынын гурулмасы програмыны гәбул етмиш олан бу гурултај мүәјјән етди.

Өлҝәнин кениш коммунизм гуруҹулуғу дөврүнә гәдәм гојмасы илә Совет дөвләтининин инкишафында јени мәрһәлә—үмумхалг сосиалист дөвләти мәрһәләси башланды.

Үмумхалг сосиалист дөвләти — коммунизм гурмаг үчүн бир васитәдир. «Дөвләт халгын ирадәсини ифадә едәрәк, коммунизмин мадди-техники базасынын јарадылмасыны, сосиалист мүнасибәтләрининин коммунист мүнасибәтләринә чеврилмәсини тәшкил етмәли, әмәк вә истеһлак өлчүсү үзәриндә нәзарәти һәјата кечирмәли, халгын рифаһынын јүксәлмәсини тә'мин етмәли, совет вәтәндашларынын һүгуг вә азадлыгларыны, сосиалист һүгуг гајдаларыны вә сосиалист мүлкијјәтини горумалы, халг күтләләрини шүурлу интизам вә әмәјә коммунист мүнасибәти руһунда тәрбијә етмәли, өлкәнин мүдафиәсини вә тәһлүкәсизлијини мөһкәм тә'мин етмәли, сосиалист өлкәләри илә меһрибан әмәкдашлығы инкишаф етдирмәли, үмуми сүлһ ишини мүдафиә етмәли вә бүтүн өлкәләрлә нормал мүнасибәтләр гурмалыдыр» (Сов.ИКП Програмы, сәһ. 98—99).

Үмумхалг дөвләтиндә рәһбәр ролу совет ҹәмијјәтинин ән шүурлу вә мүтәшәккил синфи олан, өлкәнин ән габагҹыл, ардыҹыл сосиалист формалы тәсәррүфаты—сосиалист сәнајеси вә нәглијјаты илә бағлы олан фәһлә синфи һәјата кечирир. Лакин үмумхалг сосиалист дөвләтиндә өз рәһбәр мөвгејини һәјата кечирсә дә фәһлә синфи һаким синиф дејилдир. Сов.ИКП Програмында дејилир: «Фәһлә синфи тарихдә јеканә синифдир ки, өз һакимијјәтини әбәдиләшдирмәк мәгсәдини гаршыја гојмур» (Сов.ИКП Програмы, сәһ. 98). Фәһлә синфинин рәһбәр ролу ҹәмијјәтин бүтүн тәбәгәләри арасында онун малик олдуғу јүксәк мә'нәви нүфуза әсасланыр.

Үмумхалг дөвләтинин бүтүн фәалијјәтинә Коммунист Партијасы рәһбәрлик едир. Лакин әкәр Коммунист Партијасы Совет дөвләтинин әввәлки инкишаф мәрһәләләриндә фәһлә синфинин партијасы кими чыхыш едирдисә вә онун дөвләтә рәһбәрлик ролу фәһлә синфинин ҹәмијјәтдә һаким мөвгејини ифадә едирдисә, инди Коммунист Партијасы бүтүн халгын партијасы кими, онун авангарды кими чыхыш едир вә онун рәһбәрлији Совет дөвләтинин үмумхалг характерини ифадә едир.

Сосиалист дөвләти һансы истигамәтлә инкишаф едир вә инкишаф едәҹәкдир? Сов.ИКП Програмы бу суала белә ҹаваб верир: **«Сосиалист демократијасынын һәртәрәфли кенишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәси, дөвләтин идарә олунмасында, тәсәррүфат гуруҹулуғуна вә мәдәни гуруҹулуға рәһбәрликдә бүтүн вәтәндашларын фәал иштирак етмәси, дөвләт апараты ишинин јахшылашдырылмасы вә онун фәалијјәти үзәриндә халг нәзарәтинин гүввәтләндирилмәси—коммунизм гуруҹулуғу дөврүндә сосиалист дөвләти инкишафынын башлыҹа истигамәтидир.** Сосиалист демократијасынын даһа да инкишаф етдирилмәси просесиндә дөвләт һакимијјәти органлары тәдриҹлә иҹтимаи өзүнүидарә органларына чевриләҹәкдир. Ленинин демократик мәркәзијјәт принсипи, — мәркәзләшдирилмиш рәһбәрлији јерли органларын тәшәббүсүнүн олдугҹа инкишаф етдирилмәси илә, мүттәфиг республикаларын һүгугларынын кенишләндирилмәси илә, күтләләрин јарадыҹылыг фәалијјәтинин јүксәлдилмәси илә дүзкүн сурәтдә бирләшдирмәји тә'мин едән бу принсип даһа артыг инкишаф едәҹәкдир». (Сов.ИКП Програмы, сәһ. 99).

Коммунист иҹтимаи өзүнүидарә системиндә Советләр, һәмкарлар иттифаглары, кооператив тәшкилатлары вә зәһмәткешләрин дикәр күтләви тәшкилатлары бирләшир.

Сов.ИКП Програмы чох мүһүм вәзифә олмаг е'тибары илә, коллектив органлар олан Советләрин фәалијјәтини дөнмәдән кенишләндирмәји, халг нүмајәндәлији формаларыны тәкмилләшдирмәји вә совет сечки системинин демократик принсипләрини инкишаф етдирмәји, Советләрин тәшкилиндә вә фәалијјәтиндә иҹтимаи әсаслары кенишләндирмәји ирәли сүрмүшдүр.

Һәмкарлар иттифаглары вә дикәр иҹтимаи тәшкилатлар дөвләт ишләринин идарә едилмәсиндә кетдикҹә даһа артыг рол ојнајыр, әввәлләрдә дөвләт органлары тәрәфиндән јеринә јетирилән бир сыра вәзифәләр һәмин тәшкилатлара кечмишдир.

Дөвләтин идарә олунмасына ән кениш зәһмәткеш күтләләрининин ҹәлб едилмәси, партија вә дөвләтин күтләләрлә әлагәсинин мөһкәмләндирилмәси, партија вә дөвләт рәһбәрлијинин тәкмилләшдирилмәси үчүн партија вә дөвләт нәзарәтини ленинҹәсинә тәшкил етмәјин, партија вә дөвләт нәзарәтини бирләшдирмәјин вә кениш зәһмәткеш күтләләринин иштирак етдији даими фәалијјәт көстәрән ваһид нәзарәт системи јаратмағын биринҹи дәрәҹәли әһәмијјәти вардыр. Одур ки, 1962-ҹи ил нојабрын 24-дә Сов.ИКП МК, ССРИ Али Советинин Рәјасәт Һеј'әти вә ССРИ Назирләр Советинин Партија-Дөвләт Нәзарәти Комитәсини јаратдылар. Республикаларда, өлкәләрдә, вилајәтләрдә, шәһәрләрдә, рајонларда јерли партија—совет нәзарәти органлары јарадылды. Мүәссисәләрдә, тикинтиләрдә, колхозларда, совхозларда, идарәләрдә, ев идарәләри јанында јардым груплары, сехләрдә, шө'бәләрдә исә партија-дөвләт нәзарәтинә јардым груплары, јахуд јардым постлары јарадылды. (Инди һәмин органлар халг нәзарәти органларына чеврилмишдир — **Ред.)**

Сон илләрдә партија вә совет гуруҹулуғу саһәсиндә бир сыра тәшкилати тәдбирләр һәјата кечирилмишдир ки, бунлар да тәләсиклијин, субјективлијин мәһсулу олдуғундан үмуми ишимизә мәнфи тә'сир көстәрмишдир. Һәмин тәдбирләр сырасында 1962-ҹи илин ахырларында партија вә совет органларынын истеһсалат принсипи дејилән принсип үзрә јенидән гурулмасыны көстәрмәк олар. Икииллик иш көстәрди ки, јенидәнгурмаја кечмәк үчүн лазыми һазырлыг көрүлмәдијиндән бу ишдә бәраәт газандырыла билмәјән тәләсиклијә јол верилдијиндән, үмумијјәтлә белә јенидәнгурмаја еһтијаҹ олмадығындан ону һәјата кечирмәк мәгсәдәујғун дејилди. Буна көрә дә 1964-ҹү илин нојабрында Сов.ИКП МК пленуму јенидәнгурмаја гәдәр мөвҹуд олан вәзијјәти бәрпа етмәји зәрури һесаб етди.

Халг тәсәррүфатынын идарә едилмәси вә инкишафынын планлашдырылмасы саһәсиндә сон илләрдә бир сыра јенидәнгурма тәдбирләри һәјата кечирилмишди, јени-јени идарә органлары јарадылмышды. Паралел сурәтдә фәалијјәт көстәрән чохлу органлар мејдана кәлмишди, бу исә јалныз тәсәррүфата рәһбәрлијин кејфијјәтинә мәнфи тә'сир етмәклә галмајыб, һабелә лүзумсуз әвәзетмәјә, ишләниб һазырланан тәдбирләрин интиһасыз сурәтдә гаршылыглы олараг разылашдырылмасына сәбәб олур, гаршыја гојулан вәзифәнин һәллини узадырды. Идарә апараты хејли бөјүдүлмүшдү. Алтынҹы чағырыш ССРИ Али Советинин 1964-ҹү илин декабрында олмуш бешинҹи сессијасында ССРИ Назирләр Советинин сәдри А. Н. Косыкин демишдир: «Һазырда мөвҹуд олан планлашдырма вә тәсәррүфатын идарә олунмасы системини хејли тәкмилләшдирмәјә еһтијаҹ вардыр. Сөһбәт демократик мәркәзијјәт принсипләрини даһа да инкишаф етдирмәкдән, планлашдырманын тәшкилини гајдаја салмагдан, тәсәррүфат вә план органларынын ишиндә паралелчилији арадан галдырмагдан, тапшырылмыш иш үчүн һәр бир органын мәс'улијјәтини артырмагдан, истеһсалатын игтисади стимулларыны һәр васитә илә күҹләндирмәкдән кедир. Партијамызын Мәркәзи Комитәси вә һөкумәт бу мәсәләни өјрәнир вә лазыми гәрарлар гәбул едәҹәкләр», («Коммунист» гәзети», 10 декабр 1964-ҹү ил).

Кениш коммунизм гуруҹулуғу дөврү фәһлә синфинин вә бүтүн зәһмәткешләрин јени әмәк фәаллығынын јүксәлиши илә әламәтдардыр. О, өзүнүн ән парлаг ифадәсини једдииллик әрзиндә кениш вүс'әт алмыш коммунист әмәји уғрунда јарышда тапмышдыр.

Фәһләләрин, мүһәндис-техник ишчиләрин әмәк јүксәклији сајәсиндә, Коммунист Партијасынын вә Совет дөвләтинин тәсәррүфат-тәшкилат фәалијјәти нәтиҹәсиндә сәнаје саһәсиндә једдииллик планын тапшырыглары мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилди. Једдииллијин алты или әрзиндә (1959—1964-ҹү илләр) 5 миндән артыг ири сәнаје мүәссисәси ишә салынмышдыр; бу исә сәнајенин әсас фондларыны демәк олар ики дәфә артырмышдыр. Ејни заманда, ишләјән мүәссисәләрин хејли һиссәси техники ҹәһәтдән јениләшдирилмишдир. Сәнаје саһәләринин әксәријјәти једдииллик план тапшырыгларынын өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлмишдир.

Једдииллик илләриндә кәнд тәсәррүфатынын инкишаф сүр'әти һәм әввәлки бешиллијә нисбәтән, һәм дә једдииллик планда нәзәрдә тутулан сүр'әтә нисбәтән нәзәрәчарпан дәрәҹәдә ашағы дүшмүшдү. Бу, бир сыра сәбәбләрлә әлагәдардыр вә партија бунлары ашкара чыхарараг арадан галдырмаг үчүн тәдбирләр көрүр.

Кәнд тәсәррүфатынын интенсивләшдирилмәси, колхоз вә совхозларын техника илә, мә'дән күбрәси илә тәҹһиз олунмасыны кенишләндирмәк барәдә Коммунист Партијасынын 1964-ҹү илдә е'лан етдији хәтт, зәһмәткешләрин сә'јләринин артмасы, әлверишли һава шәраити—бүтүн бунлар 1964-ҹү илдә јахшы мәһсул әлдә етмәјә имкан верди. Тахыл, шәкәр чуғундуру, памбыг, картоф вә дикәр мәһсулларын тәдарүкүнә даир дөвләт планы артыгламасы илә јеринә јетирилди. Лакин үмумијјәтлә кәнд тәсәррүфатындакы вә хүсусән һејвандарлыгдакы керилик һеч дә тамамилә арадан галдырылмамышдыр.

Једдииллик әрзиндә халгын һәјат сәвијјәсинин јүксәлмәсиндә, совет елм вә мәдәнијјәтинин инкишафында ирәлијә доғру аддым атылмышдыр. Һәмин илләрдә космосу фәтһ етмәк саһәсиндә, ракет техникасынын инкишафы саһәсиндә, елм вә техниканын бир сыра дикәр габагҹыл вә һәллediҹи саһәләриндә газандығы тарихи наилијјәтләрлә Совет Иттифагы бүтүн дүнјаны һејран гојду.

Пролетариат диктатурасынын инкишаф едиб үмумхалг социалист дөвләтинә чеврилмәси просеси баша чатандан сонра Совет Иттифагы јени Конститусијасынын ишләниб һазырланмасы күндәлик мәсәлә олду.

1936-ҹы илдә гәбул едилмиш ССРИ Конститусијасы Совет дөвләтинин инкишафында белә бир тарихи мәрһәләни әкс етдирди ки, о заман пролетариат диктатурасы дөвләтинин инкишаф едиб үмумхалг дөвләтинә чеврилмәси просеси башланды. Инди јени Конститусија гәбул етмәк лазымдыр ки, о, ССРИ-дә социализмин там вә гәти гәләбәсини вә коммунизм гуруҹулуғу дөврүнә гәдәм гојулдуғуну, пролетариат диктатурасы дөвләтинин үмумхалг социалист дөвләтинә чеврилдијини өзүндә әкс етдирсин.

Бунунла әлагәдар олараг 6-ҹы чағырыш ССРИ Али Советинин биринҹи сессијасы 1962-ҹи илин апрелиндә ССРИ-нин јени Конститусијасы лајиһәсини һазырламаг үчүн комиссија јаратды. 1964-ҹү илин декабрында ССРИ Али Советинин бешинҹи сессијасында Сов.ИКП МК Биринҹи катиби Л. И. Брежнев Конститусија комиссијасынын сәдри сечилди.

Совет ҹәмијјәтинин коммунизмин парлаг зирвәләринә доғру ирәлиләмәси гаршысыалынмаздыр. Социализмин имканлары һәдсиздир, еһтијатлары түкәнмәздир. Вәзифә—бу имканлардан максимум истифадә етмәкдән ибарәтдир. Сов.ИКП МК 1964-ҹү ил октјабр вә нојабр пленумларынын гәрарлары бу ҹәһәтдән бөјүк рол ојнајаҹагдыр.

(«Преподаванијe истории в школе», 1965, № 2).

И. В. СТРИГУНОВ

1965—1966-ҹы дәрс илинин IV рүбүндә республика мәктәбләринин VII—X синифләриндә ССРИ тарихинин вә Азәрбајҹан тарихинин тәдриси һаггында

Республиканын мәктәбләриндә тарих мүәллимләринин VII—X синифләрдә ССРИ тарихинин вә Азәрбајҹан тарихинин бир дәфәдә, ардыҹыл сурәтдә тәдрис едилмәсинә кечмәси иши ҹари дәрс илинин дөрдүнҹү рүбүндә баша чатдырылмалыдыр.

Бу мәгаләнин мәгсәди курсун јени материалынын шакирдләр тәрәфиндән өјрәнилмәсинин баша чатдырылмалы вә јекун тәкрарынын програмда нәзәрдә тутулдуғу синифләрдә тә'мин едилмәли олдуғу дөрдүнҹү рүбдәки дәрсләрдә ССРИ тарихи вә Азәрбајҹан тарихи мүәллимләринә көмәк көстәрмәкдән ибарәтдир.

☆

VII синифдә, програма вә «Тарих, иҹтимаијјат, ҹоғрафија тәдриси» методик мәгаләләр мәҹмуәсиндә («Азәрбајҹан мәктәби» журналына әлавә, 1965-ҹи ил, № 6. сәһ. 10—24) дәрҹ едилмиш төвсијәләрә ујғун олараг, үчүнҹү рүбдә мүәллим програмын икинҹи бөлмәсинин кечилмәсини гуртармалы вә үчүнҹү бөлмәнин кечилмәсинә башламалы иди.

Дөрдүнҹү рүбдә 12 саат әрзиндә һәмин бөлмәнин өјрәнилмәси баша чатдырылмалыдыр. Галан 4 саат вахты јекун тәкрарына ајырмаг лазымдыр. (Тәкрар үчүн ајрылмыш 6 саатын 2 саатындан биринҹи јарымиллијин сонунда истифадә едилмәли иди.)

Дөрдүнҹү рүбдә курсун өјрәнилмәсинә «Ј. Пугачовун башчылығы илә кәндли мүһарибәси» јарымбөлмәсини өјрәнмәји давам етдирмәклә башланаҹагдыр. Сонра исә ашағыдакы јарымбөлмәләр өјрәнилмәлидир: «XVIII әсрин икинҹи јарысында Русија-Түркијә мүһарибәси», «Чаризм Франса буржуа ингилабына гаршы мүбаризәдә», «XVIII әсрин ахырларында буржуа Франсасына гаршы мүһарибәләрдә чаризмин иштиракы», «XVIII әсрин орталарында вә икинҹи јарысында Русијанын мәдәнијјәти», «Чаризм вә тәһкимчилик — өлкәнин инкишафы јолунда башлыҹа маниә идиләр».

Ахырынҹы 2 саат «Азәрбајҹан XVIII әсрин икинҹи јарысында» јарымбөлмәсинин кечилмәси үчүн ајрылмалыдыр. Азәрбајҹан тарихинин бу дөврүнү шакирдләрин өјрәнмәси хүсуси әһәмијјәтә маликдир. Јарымбөлмәнин конкрет материалы Азәрбајҹанын Русијаја бирләшдирилмәси үчүн тарихи илкин шәртләрин неҹә әмәлә кәлдијини, Азәрбајҹанда Русијаја мејлин неҹә јетишдијини вә инкишаф етдијини, XVIII әсрин ахырына јахын хариҹи-сијаси шәраитин вә Азәрбајҹанын дахили вәзијјәтинин неҹә олдуғуну шакирдләрә көстәрмәјә имкан верир.

Һәмин јарымбөлмә үзрә фактик материал Ә. Н. Гулијевин вә Е. И. Мәммәдовун 1964-ҹү илдә нәшр едилмиш «Азәрбајҹан тарихи» дәрслијиндә верилмишдир (сәһ. 82—92). Мүәллим әлавә материалы «Азәрбајҹан тарихи»нин биринҹи ҹилдиндәки 11-ҹи фәсилдә (Бакы, 1958, сәһ. 334—393) вә Һ. Б. Абдуллајевин «Азәрбајҹан XVIII әсрдә вә Русија илә онун гаршылыглы мүнасибәтләри» монографијасында (Бакы,